

ЯКОВЕНКО Роман Валерійович
викладач,
САМСОНОВА Катерина Вікторівна
студентка 2-го курсу ФОФ
стац., гр. ФК-08-1

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті висвітлено умови та причини зміни ролі держави у регулюванні соціально-економічних відносин. Доведено важливість переоцінки ролі держави в трансформаційних процесах.

Постановка проблеми та її актуальність. Одна з визначальних ролей у формуванні економічного розвитку належить суверенній державі, яка, через реалізацію своєї економічної політики, стає основним інструментом реалізації національних інтересів. Еволюція ролі та значення держави як соціально-політичної інституції взагалі і державного суверенітету зокрема, є в наш час однією з найбільш актуальних і дискусійних тем. Під тиском глобалізації надзвичайно актуальним має стати питання усвідомлення того місця, яке має посісти за нових умов національна держава, щоб мати можливість скорегувати свій економічний розвиток з урахуванням особливостей власної країни і використати глобалізаційні процеси для підвищення добробуту народу. Питання щодо функцій і ролі держави у формуванні ринкової економіки були та залишаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у розробку теоретичних і практичних аспектів трансформації ролі держави в умовах глобалізації зробили Р. Бехн, Т. Геблер, К. Гуд, Д. Кеттл, Л. Лінн, Л. Моргунов, Д. Осборн, Г. Пітерс, Л. Саламон, Ед. Луттвак та ін. [7, С.3].

Розгляд світового розвитку і еволюції ролі держави в умовах глобалізації простежується в теоретичних моделях світоцілісності. Приклади таких „світових моделей” розглянуто у працях О. Тоффлера, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, Н. Реймерса, Г. Спенсера, Д. Белла, Д. Форрестера, А. Тойнбі та П. Шпенглера. Окремі аспекти даної проблематики розглядаються і у працях вітчизняних учених: О. Білоруса, Р. Войтовича, В. Мартиненка, М. Шепелева та ін. [5, С.41]. У світовій економічній думці найвідомішими дослідниками держави вважаються Дж. Кейнс, В. Ойкен, Ф. Мейєр, Л. Ерхард, А. Пігу, К. Ерроу, Дж. Хікс, У. Вікселль, Дж. Бьюкенен Р. Масгрейв. Проблемам ролі держави в постсоціалістичній економіці велику увагу приділяють українські та російські вчені: А. Гальчинський, В. Геєць, Р. Грінберг, Л. Гриневич, Т. Заславська, О. Рубінштейн, В. Садков, А. Чухно та ін. [3, С.9].

Цілі статті. Мета статті – визначення сутності та основних напрямів зміни ролі держави в контексті глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Держава – передусім політична регуляторна інституція, що має публічну владу та спеціалізований апарат регулювання суспільних відносин. Протягом усієї історії свого існування,

держава, поряд із завданнями підтримки порядку, законності, організації національної оборони та іншими функціями, здійснює певні заходи в організації й управлінні економікою, плануванні та регулюванні відповідних процесів. Специфіка перехідного періоду, в якому перебуває країна, потребує нових методів державного регулювання. Досвід показує, що роль держави в їх створенні дуже значна, хоча на початку цього періоду головним чинником вважали саморегулювання ринкових процесів. Однак нині роль держави у цьому процесі очевидна [4, С.41-42].

Як відомо, в останній третині XIX ст. виявилася неспроможність ринку, коли „невидима рука” не змогла забезпечити ефективність за Парето з низки причин, до яких належать: природна монополія, необхідність створювати спільні блага, інформаційна асиметрія, наявність зовнішніх ефектів, ендогенні або неприйнятні вподобання споживачів, неповні ринки страхування тощо. Неспроможність ринку забезпечувати економічний розвиток об’єктивно зумовила необхідність державного втручання в регулювання соціально-економічних процесів через систему оподаткування, стимулювання сукупного попиту, виробництво суспільних благ, прийняття рішень щодо перерозподілу ресурсів і доходів, антимонопольну політику, регулювання грошової маси тощо.

Успіхи державного регулювання економіки у XX ст., особливо його соціальної спрямованості, важко було переоцінити. У XX ст. концепція „держави всезагального добробуту”, обґрунтована А. Мюллером-Армаком, Л. Ерхардом, Ф. Мейєром, А. Пігу була ідейною основою функціонування соціального ринкового господарства.

Упродовж XX ст. відбувалося посилення ролі держави в економіці. Особливо ці процеси пришвидшилися у другій половині минулого століття, що виявлено у розширенні функцій держави, розвитку нових форм і методів економічної політики, що не лише зменшують негативний вплив на ринок, а й сприяють нормальному відтворенню засобів виробництва, соціальній стабільності та підтримці макроекономічної рівноваги. В останні десятиліття в розвинених країнах під впливом інформаційно-технологічної революції та розвитку багатокладності економіки й глобалізації економічних зв’язків розширюються та ускладнюються регуляторні функції держави.

Світовий досвід свідчить: найбільших успіхів досягають ті країни, які оптимально поєднували ринкові та державні регулятори, залежно від стану економіки та інших чинників. Тому вплив держави має бути гнучким і змінюватися з урахуванням економічної та політичної ситуації, особливостей історичного розвитку даної країни, необхідності вирішення тих чи інших економічних та соціальних проблем. Якщо потрібно швидко розв’язати певні проблеми, вплив держави має посилюватися. Це набуває особливої актуальності, коли треба вивести країну із кризового стану, реформувати структуру економіки, пришвидшити модернізацію реального сектору.

Лише ті країни, в яких держава проводила активну структурну політику, взяла на себе значну частину видатків на модернізацію економіки,

впровадження інноваційних технологій, а також створила сприятливе середовище для впровадження інвестицій, змогли у короткий термін досягти поставлених цілей. Відомо, що довгострокові капіталовкладення є доволі ризиковими і не вельми вигідними для приватного бізнесу. Для збільшення привабливості довгострокових вкладень, порівняно з короткостроковими, переорієнтації грошових потоків зі спекулятивної сфери на модернізацію пріоритетних галузей реального сектору, центральні банки економічно розвинутих країн використовували різноманітні заходи та методи впливу.

Так, у Франції, ФРН, Голландії центральні банки зобов'язували комерційні банки спрямовувати 30-35% своїх капіталів на інвестування пріоритетних сфер економіки (харчова промисловість, електроенергетика, експортне виробництво). В Японії комерційні банки повинні були половину інвестиційних ресурсів спрямовувати у довгострокові проекти. Більшу частину своїх коштів комерційні банки мали тримати у центральному інвестиційному банку, який активно використовував їх як інвестиційний ресурс [1, С.8].

На сьогоднішній день з'явився принципово новий підхід у поясненні перспектив майбутнього розвитку суспільства та нової ролі держави в сучасній економіці. Його започаткували російські вчені-економісти Р. Грінберг і О. Рубінштейн у праці „Економічна соціодинаміка” (2000). Вони висувають теорію нової ролі держави, згідно з якою держава, виступаючи інвестором в соціальному секторі, реалізує потреби суспільства в розвитку людського капіталу та інтелектуального потенціалу країни. Нова роль держави полягає у тому, що вона, як найважливіший інститут суспільств, відповідає за колективні інтереси, реалізація яких вимагає бюджетних ресурсів. Тому витрати держави ніяк не можна розглядати у вигляді безповоротних втрат бюджету. Задоволення потреб суспільства – це і є та віддача, яка перетворює державні витрати на інвестиції. Перехід від ролі держави-мецената до ролі держави-інвестора повинен лежати в основі зміни пріоритетів соціальної політики. Вони обґрунтували тенденцію перетворення держави в одного з суб'єктів конкурентного ринку [3, С.9].

У сучасних розвинених країнах держава – великий власник (їй належить від 10 до 35% і більше основних виробничих фондів), який зосереджує у своїх руках не лише галузі інфраструктури, а й засоби виробництва. Особливу увагу держава приділяє виробництву суспільних благ. Обираючи стратегію його регулювання, вона може здійснювати виробництво цих благ безпосередньо на державних підприємствах. Крім того, можна застосовувати і непрямі методи його регулювання, тобто бути посередником між споживачем і виробником.

Масштаби і темпи підвищення ролі держави в економічній діяльності можна проілюструвати на прикладі США, де 90% населення закінчує державні школи, 15 – мешкає у квартирах, які повністю чи частково фінансовані федеральним урядом, 10% одержують державні субсидії на харчування. Населенню гарантована державна підтримка на випадок безробіття, непрацездатності чи бідності, трудова компенсація, пенсія за віком. Кожний

шостий працівник зайнятий у державних підприємствах й установах. Ціни на пшеницю, кукурудзу та молочні продукти контролювані державою. В окремі роки сільськогосподарські субсидії на ці продукти досягають 50-60% загальної вартості врожаю. Багато комунальних послуг сплачується за низькими цінами завдяки їх державному регулюванню. Держава надає також послуги з користування державними автошляхами, залізницями тощо [4, С.44-45].

Найбільшого розвитку набуло державне регулювання у сфері економічної політики у Франції, Японії, Швеції, Південній Кореї.

Найважливішими державними засобами регулювання економіки Франції є поточне прогнозування і стратегічне планування економічного та соціального розвитку країни. Для задоволення загальнонаціональних потреб у державному секторі економіки застосовують плановий контракт, а у приватному – державне замовлення. В Японії широко використовують економічне планування.

У Швеції особливу увагу приділяють проблемам соціального регулювання та забезпечення, завдяки чому тут найвища зайнятість населення, безробіття становить 1-2% працездатного населення. Для усунення негативних наслідків інфляції держава використовує метод прямого регулювання цін у галузях енергозабезпечення, громадського транспорту, телефонного зв'язку, виробництва продукції оборонної сфери. Держава може змінювати свою політику залежно від ситуації, що склалася. Так, останнім часом сфера прямого регулювання цін у США дуже звузилася. Понад 10 років тому було ліквідовано державне регулювання тарифів на послуги усіх видів транспорту [4, С.45].

У розвинених країнах особливу увагу приділяють стимулюванню науково-технічного прогресу, розвитку наукоємних виробництв. Кожна країна відповідно до певної концепції чи моделі економічного розвитку розробляє комплекс заходів згідно з національно-державними пріоритетами.

Важливе місце серед регулюючих засобів держави відведено грошово-кредитній політиці. Визначаючи кількість грошової маси в обігу, обсяг кредитів, рівень відсоткових ставок, держава активно впливає на кон'юнктуру ринку – зменшуючи кількість грошей в обігу, вона підвищує ділову активність господарюючих суб'єктів, а збільшуючи грошову масу сприяє посиленню інвестиційної діяльності. Зниження відсоткових ставок збільшує кредитні надходження до національної економіки. Недостатність інвестицій призводить до зменшення обсягів виробництва, зниження рівня заробітної плати.

Об'єктом особливої уваги держави в розвиненій економіці стають індивідуальні, сімейні, групові бізнесові підприємства. Це зумовлено найгострішою конкуренцією саме в цій групі підприємств, а також тим, що за відносно невеликих інвестицій вони забезпечують розв'язання проблем зайнятості населення, задоволення швидко змінюваних потреб ринку, швидкого впровадження технічних, організаційних, управлінських інновацій.

Підтримку малого бізнесу держава здійснює за надання довго- і короткострокових кредитів на пільгових умовах, підготовки та підвищення фахового рівня кадрів, а також уведення різних податкових пільг і надання комерційної інформації [4, С.46].

Економічна політика держави в перехідний до ринку період базується на розробці стратегічної цілі, досягнення якої припускає розробку і здійснення більш конкретних, проміжних цілей. Загалом вони відомі і вже реалізуються в усіх постсоціалістичних країнах. Економічна політика в цих країнах є комплексом економічних, політичних і організаційних заходів на різних рівнях національної економіки, спрямованих на:

- ринкове реформування відносин власності та господарювання з метою становлення і розвитку підприємницького середовища, створення ринкової інфраструктури, підвищення ефективності виробництва на базі науково-технічного прогресу, а в остаточному підсумку формування в усіх аспектах сучасної моделі ринкової економіки;

- науково обгрунтоване реформування економічної діяльності держави в рамках досягнення стратегічної цілі, тобто розробка системи державного регулювання переходу до ринкової економіки, визначення оптимальної масштабності державного сектору економіки. Прихильники „шокової терапії” применшують значення механізмів регулювання в сучасній ринковій економіці. Досвід реформ у країнах Центральної і Східної Європи показує, що наївно думати, ніби ріст або проста зміна форми власності дозволять вирішити всі проблеми. І з точки зору економічної ефективності, і з позиції соціальної справедливості необхідне професійне регулювання ходу реформ, інакше формальна приватизація, наприклад, призведе лише до незначних змін у поведінці підприємств. В результаті може виникнути не дійсна ринкова економіка, а неефективна, частково колективізована гібридна система, у якій бюрократична еліта успішно експлуатує основну масу населення;

- накопичення капіталу як передумови стабілізації економічного росту;

- забезпечення повної зайнятості, що дасть можливість усім бажаючим реалізувати свій фаховий потенціал і одержувати прибутки відповідно до праці;

- розвиток науково-технічного прогресу та інтелектуального потенціалу держави, соціалізацію економіки, досягнення гідного рівня життя кожної людини і суспільства, нормального процесу демографічного відтворення, збільшення вільного часу як основи гармонійного розвитку особистості;

- встановлення взаємовигідних і паритетних взаємозв'язків у системі світового співтовариства з виявленням і використанням власної ніші в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках.

Зазначені цілі відомі, і в тій або іншій комбінації лежать в основі будь-якої раціональної економічної політики держави [6, С.73].

Потреби економічного розвитку починають суперечити принципу непорушності державного суверенітету тією ж мірою, як і державні кордони перешкоджають економічній ефективності й загалом соціальному прогресу. Підкоряючись диктату економічної доцільності, держави відкривають свої кордони й зазнають навали іноземних валют, потоків інформації, що виходять з інших країн. Усе це неминуче знижує ефективність функціонування державного апарату і змушує шукати нові способи й форми розв'язання насущних проблем.

Значний вплив на економічну діяльність держави мають транснаціональні корпорації. За деякими оцінками, вони контролюють до половини світового промислового виробництва та ще більше – у сфері зовнішньої торгівлі. Кількість ТНК сягає 40 тисяч і їхні дії можуть визначати ситуацію на світових ринках, динаміку курсів національних валют, створюючи та скорочуючи робочі місця, вони можуть впливати на соціально-політичну ситуацію. Часто вони стають впливовішими від усієї могутності традиційних держав, чий дедалі слабші можливості віддзеркалюють зростання дифузії державних інституцій.

Одним із наслідків процесів глобалізації є суперечності між наростаючою економічною та політичною взаємозалежністю країн і народів та збереженням за державою права самостійно й на власний розсуд розв'язувати власні проблеми. Завдяки прогресуючому розмиванню меж між національними економіками, проблеми, які раніше вважалися винятково зовнішньоекономічними, дедалі більше набувають міжнародного характеру. Дії уряду однієї держави спроможні викликати найсерйозніші наслідки з іншого боку земної кулі.

Поряд із думкою про те, що держава в сучасних умовах дедалі більше втрачає важелі соціального й економічного управління, існує також інша точка зору, що полягає в тому, що роль держави і як головного суб'єкта економічної влади, і як найважливішого суб'єкта міжнародних економічних відносин, не лише не ослабне, а й у деяких аспектах посилиться. Зворотним боком посилення інтернаціоналізації та взаємозалежності країн і народів є зростання конкуренції та конфліктів між ними передусім в економіці й фінансах. У таких умовах державна політика в сфері економіки стає важливим, якщо не головним інструментом реалізації національних інтересів, і державна економічна політика, а не „невидима рука ринку”, визначатиме економічний розвиток світу. Міжнародні економічні й політичні організації відповідно до цієї точки зору, є не більше ніж інструментом реалізації національних інтересів різних держав [7, С.4-5].

В Україні недооцінка місця та ролі держави в процесі трансформаційної діяльності спричинила те, що політика уряду щодо регулювання економічних перетворень проводилася безсистемно, хаотично, без урахування реального стану та історичних особливостей розвитку країни. Заходи, яких вживали урядові структури в ході реформування економіки, часто були непослідовними, суперечливими, економічно необґрунтованими, тому не мали позитивного впливу на перебіг економічних процесів, призводячи до негативних наслідків. Жорстка

монетарна політика з метою подолання гіперінфляції, започаткована наприкінці 1993 року, та різке зменшення обсягів кредитування, бюджетних видатків і капітальних вкладень у реальний сектор економіки при одночасному посиленні податкового тиску на суб'єктів господарювання, стали однією з основних причин призупинення інвестиційних процесів, істотного уповільнення темпів оновлення виробничого апарату і складу капіталу.

Суттєвою проблемою є те, що всі свої зусилля державні структури зосередили на вирішенні поточних питань, тоді як розробка та реалізація довгострокової програми структурної перебудови економіки з чітко визначеними пріоритетами економічного розвитку та необхідними для цього обсягами фінансування залишається на другому плані. Численні загальнодержавні та галузеві цільові програми нерідко приймаються без належного техніко-економічного обґрунтування, слабо узгоджені між собою і не мають належного фінансового забезпечення. У результаті їх реалізація призводить до розпорошення та нецільового використання бюджетних коштів [1, С.4-5].

Стан економіки України безперечно потребує посилення впливу держави на інвестиційно-інноваційні процеси. Особливо актуальним стає це питання зі вступом нашої країни до СОТ, оскільки треба у досить короткі строки підвищити конкурентоспроможність на світовому ринку. Це можна зробити лише шляхом модернізації реального сектору, тобто впровадження інноваційних технологій.

Щоб створити передумови для пришвидшення структурної перебудови економіки, необхідно:

1. Розробити і затвердити середню та довгострокову стратегію структури перебудови економіки України, відзначивши чіткі пріоритети розвитку та механізми реалізації державної підтримки пріоритетних напрямів;

2. Провести ревізію діючих державних та галузевих програм з точки зору їх відповідності загальноекономічній стратегії структурної перебудови економіки та їх інноваційності;

3. Збільшити обсяг капітальних видатків у держбюджеті для фінансування інноваційних програм, які формують сучасні технологічні уклади, забезпечити контроль за раціональним розподілом і використанням цих коштів;

4. Розробити державну політику стимулювання збільшення експорту, зменшення імпорту, надходження в Україну прямих іноземних інвестицій в режимі найбільшого сприяння і водночас жорсткого регулювання;

5. Зупинити зростання зовнішньої боргу, збільшивши внутрішні запозичення шляхом упровадження інструментів фондового ринку, створення страхових та пенсійних фондів;

6. Розробити законодавчо врегульовані механізми повернення вивезеного за межі України капіталу та його легалізації [1, С.8].

Важливою проблемою перехідної економіки є визначення економічних функцій держави, економічна діяльність якої в перехідний до

ринку період не може бути аналогічна тій, що була в соціалістичній економіці. Вона вже не така, але ще й не та, що властива більшості розвинених країн. Економічна діяльність держави в перехідній економіці постсоціалістичних країн має специфіку в порівнянні з державно-плановою і ринковою системою господарства. В перехідній економіці постсоціалістичних країн масштабність економічної діяльності держави скорочується.

По-перше, ліквідується монополія держави як суб'єкта власності на засоби і результати виробництва, а також суб'єкта господарювання. У економічній системі суспільства з'явилися недержавні суб'єкти власності та господарювання в якості економічно і юридично суверенних власників-підприємців. А це – неодмінна умова становлення ринкових відносин. Державний сектор стає лише складовою частиною національної економіки. Східноєвропейські економіки вже до середини 90-х років стали ринковими системами. Наявністю ринкових „правил гри” пояснюється досить висока дієвість макроекономічного регулювання з боку держави, що підтримує економічне зростання протягом ряду років. Перспективи теперішнього підйому, пов'язані з діяльністю „нового” приватного сектору і сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури, підривається багаторічною кризою у важкій промисловості і фінансовій системі.

По-друге, поряд із державним плановим механізмом управління в економічній системі суспільства виникла й включається у ринковий механізм і внутрішньофірмова організація виробництва. У державному механізмі регулювання недержавного сектора постійно починають переважати економічні важелі впливу на економіку.

Якщо Україна, як і будь-яка інша постсоціалістична держава, має намір йти шляхом формування економіки ринкового типу, то економічні функції держави і механізм їхньої реалізації повинні бути аналогічні тим, що здійснюють держави країн з розвинутою економікою. Але тут необхідно враховувати специфіку кожної країни і менталітет народу. У процесі переходу до ринку економічна діяльність держави повинна ґрунтуватися на одному важливому принципі: скорочення її масштабу повинно бути адекватним зміцненню механізму ринку і його серцевини – конкуренції. У цілому ж масштабність економічної діяльності держави в перехідній економіці більша, ніж у ринковій. Професор А. Гош відзначив, що перехідне суспільство ще тільки формується, тому організаційна роль держави повинна бути високою щодо усіх форм і суб'єктів власності. Лише держава здатна мобілізувати конструктивні сили суспільства на забезпечення стабілізації стану і подальше його поліпшення. Закордонні вчені вказують, що економічні успіхи нових індустріальних країн Південно-Східної Азії – Сінгапуру, Південної Кореї, Тайваню і Гонконгу – пояснюються тим, що їм вдалося швидко здійснити ефективні економічні реформи. В усіх зазначених країнах реформи носили яскраво виражений ринковий характер, але при збереженні сильної держави, роль якої велика не тільки в соціальній сфері, але й у стимулюванні експорту [6, С.72-73].

Є всі підстави стверджувати, що за національними державами залишаться функції головного носія народного суверенітету, загальні функції щодо захисту країни і представлення її інтересів у міжнародних відносинах, встановлення системи правових норм і забезпечення правопорядку, законодавчого врегулювання економічних і соціальних відносин, розвитку соціокультурної сфери, опрацювання і реалізації національної стратегії [7, С.6].

Висновок. Зміна ролі держави у регулюванні соціально-економічних відносин була об'єктивною реакцією на вимоги часу, а форми і методи втручання держави в економіку, види й методи економічної політики були науково обґрунтованими та сприяли розв'язанню нагальних потреб суспільства. Однак економічна політика була спрямована на забезпечення економічної рівноваги та задоволення зростаючих суспільних потреб. Більшість неспроможностей держави, швидше за все, мали саме цю глибинну причину.

Визначення нової ролі держави дає можливість по-іншому сприймати її можливості та міру відповідальності за розв'язання суспільних проблем. Держава як суб'єкт ринкових відносин має власні потреби й інтереси, спрямовані на збереження економічної і соціальної безпеки, на ефективність соціально-економічної динаміки, розв'язання проблем суспільства, які виникають під впливом глобалізаційного розвитку.

Запропонована парадигма держави вимагає подальшого глибокого обґрунтування з точки зору пояснення взаємозв'язку державних інтересів із системою інтересів, суб'єктами яких виступають бізнесові структури і громадянське суспільство, вивчення їхньої специфіки та механізмів реалізації на різних рівнях організаційної структури суспільства. Складність наукового дослідження цих проблем полягає у необхідності урахування низки специфічних для кожної країни національно-історичних, соціокультурних, моральних та інших факторів, які зумовлюють особливості господарського менталітету, пріоритети у формуванні потреб та інтересів різних суб'єктів, принципи їхньої поведінки за тих чи інших обставин.

Традиційна роль національної держави в глобальній економіці не послаблюється, а, еволюціонуючи, посилюється, проявляючись у впливі на прийняття рішень на рівні міжнародних організацій і компаній з метою реалізації власних національних інтересів. Насамкінець зазначимо, що в умовах сучасної економіки державне регулювання економіки є запорукою успіху і процвітання будь-якої держави.

Список використаної літератури

1. Аржевітін С. Роль держави в структурній перебудові економіки / Аржевітін С. // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. – С. 3-9.
2. Вітлінський В. Я. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. Я. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
3. Галушка З. І. Нова роль держави в сучасній економіці : соціосинергетичний погляд / Галушка З. І. // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 9-12.

4. Іващенко А. В. Роль і функції держави у формуванні ринкової економіки / Іващенко А. В. // Проблеми науки. – 2008. – № 6. – С. 41-46.
5. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : Монографія / Кизим М. О. Зінченко В. А., Копчак Ю. С. – Харків : Інжек, 2003. – 144 с.
6. Плеханов Д. О. Роль держави в перехідній економіці / Плеханов Д. О. // Економіка та держава. – 2007. – № 7. – С. 71-73.
7. Сарана О. Ю. Вплив глобалізації світової економіки на економічну роль національної держави / Сарана О. Ю. // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 5. – С. 3-7.
8. Челенков А. Анализ конкурентоспособности на взаимосвязанных рынках / А. Челенков, В. Коляда // Маркетинг. – 2002. – № 5 (66). – С. 96-102.
9. Шкомида В. В. Рейтингова оцінка фінансового стану підприємства / Шкомида В. В. // Проблеми науки. – 2003. – № 1. – С. 46-54.